

Disiplinlerarası Bakış Açısıyla Arkeoloji ve Turizm Etkileşimi

Sibel Özdemir¹

Özet

Arkeoloji turizme sağladığı katkıları tarih ve kültürle sentezleyerek turistik destinasyonlara anlam ve derinlik kazandırma rolünde önemli bir işlev üstlenmektedir. Arkeolojik kazılar, geçmişin izlerini gün yüzüne çıkartarak turistlere benzersiz keşif fırsatları sunmaktadır. Bu bağlamda, ziyaretçiler antik kalıntıları inceleyerek sadece fiziksel olarak değil, aynı zamanda tarihi ve kültürel bağlamda zengin bir deneyim yaşamaktadırlar. Arkeolojik sitlerin turistik potansiyeli artırması, bir destinasyonun çekiciliğini güçlendirmekte ve buna bağlı olarak daha fazla ziyaretçiyi cezbetmektedir. Bu durum turizmin ekonomik anlamda kalkınmaya olan katkısını artırarak yerel ekonomiyi canlandırmaktadır. Arkeoloji, turistlere sadece gezi fırsatı sunmakla kalmayıp, aynı zamanda rehberlik ve eğitim programları aracılığıyla ziyaretçilere bölgenin tarihine ve kültürüne dair derinlemesine bilgi edinme şansı vermektedir. Bu da turistlerin sadece tatillerini geçirmekle kalmayıp, aynı zamanda bilinçlenerek dönme potansiyelini artırmaktadır.

Sonuç olarak arkeoloji bilim açısından turizm bir bölgenin kültürünü, tarihini ve ekonomisini bir araya getirerek turistlere zengin bir deneyim sunmaktadır. Ancak, bu değerli dengiyi sürdürmek, arkeolojik zenginliklerin gelecek kuşaklara aktarılmasını ve turizmin sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini sağlamak adına hayati bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda arkeoloji ile turizm arasındaki ilişki, kültürel mirasın etkili bir şekilde korunması ve turistik deneyimin kalitesinin artırılması konularında önemli bir denge noktası oluşturmaktadır. Arkeolojik sitlerin sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesi, turist akınına karşı korunması ve eğitim programları aracılığıyla ziyaretçilere bilinçli bir şekilde rehberlik edilmesi, bu dengiyi sağlamanın anahtar unsurlarıdır. Ayrıca turizmin etkilerini yönlendirmek ve arkeolojik alanların korunmasını sağlamak için yerel topluluklar, sivil toplum kuruluşları ve turizm sektörü arasında işbirliği ve iletişim önemlidir. Bu sayede turizm sürdürülebilir bir şekilde geliştirilirken, aynı zamanda arkeolojik mirasın değeri korunabilir ve gelecek nesillere aktarılabilir.

1 Öğr. Gör. Dr. Yozgat Bozok Üniversitesi, sibel.canik@yobu.edu.tr,
ORCID ID: 0000-0003-0700-0823

GİRİŞ

Arkeoloji, geçmişin izini sürerek insanlık tarihinin ve kültürünün anlaşılması için önemli katkılar sağlayan multidisipliner bir bilim dalıdır. Bu alandaki araştırmalar, arkeologların kazılar ve analizler yoluyla ortaya çıkardığı arkeolojik bilgiler aracılığıyla insanlığın evrimini, geçmiş medeniyetleri ve kültürel gelişmeleri inceleme amacı taşımaktadır. Arkeologlar arkeolojik kalıntılar, eski yerleşim alanları ve antik nesnelere üzerinde yaptıkları çalışmalarla geçmişin izlerini gün yüzüne çıkartarak tarihî olayları ve toplumsal yapıları aydınlatmaktadır. Negiz'in (2017) vurguladığı gibi, arkeoloji yalnızca kendi disiplini içinde değil, aynı zamanda genel bilim dünyasında da önemli bir role sahiptir. Arkeolojik bulgular tarih, antropoloji, jeoloji, sanat tarihi ve benzeri disiplinlerle entegre bir şekilde çalışılarak geniş bir bilimsel perspektif sunmaktadır. Bu durum arkeolojinin yalnızca geçmiş değil aynı zamanda çağdaş toplumları ve diğer bilim dallarını etkileyen bir multidisipliner yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Sürekli ikamet edilen yer dışında ticari amaç gütmeyen geçici seyahat ve konaklamaların sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal ilişkiler bütününe ifade eden turizm; ekonomi, coğrafya, tıp, psikoloji, sosyoloji, teknoloji, tarih ve arkeoloji gibi pek çok bilim dalıyla iç içe geçmiş bir disiplindir (Usta, 2014). Turizm, bu çeşitli bilim dallarıyla ilişkilendirilerek insanların farklı kültürlerle etkileşimde bulunmalarını sağlamaktadır. Arkeoloji, turizmin içinde yer aldığı ve etkileşimde bulunduğu bilim dallarından biridir. Bu disiplin turizmin sürdürülebilir gelişimi ve kentin evrimiyle ilişkisi üzerinde önemli bir etkisi olan bir perspektife sahiptir. Özellikle bir kentin gelişiminde o kentin sahip olduğu değerlerin vurgulanması ve korunması, turizmin canlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu değerlerin başında tarihi ve kültürel miras gelmektedir ki bu unsurlar genellikle turizmin odak noktasını oluşturmaktadır. Arkeoloji bilimi bu değerlere odaklanarak turizmin zenginleştirilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

Negiz'in (2017) belirttiği üzere, turizmin başarılı bir şekilde gelişmesi için arkeoloji bilimi ve bu doğrultuda yapılacak çalışmalar kritik bir öneme sahiptir. Arkeoloji tarihi kalıntıları ortaya çıkararak, kültürel mirası koruyarak ve anlamlandırarak turizmin içeriğini zenginleştirmektedir. Arkeolojik çalışmalar turistik destinasyonların çekiciliğini artırırken aynı zamanda bu alanlardaki tarihi ve kültürel değerlerin sürdürülebilir bir şekilde korunmasına da katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda arkeoloji bilimi turizmin gelişimine yönelik stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Turizm sektörünün sürdürülebilir büyümesini desteklemek ve bir destinasyonun turistik çekiciliğini artırmak amacıyla arkeolojik kaynakların doğru bir şekilde

yönetilmesi ve tanıtılması, kentin gelişimine olumlu katkılarda bulunabilir. Bu sayede turistler, sadece güzel manzaralara değil aynı zamanda geçmişin izlerine de tanıklık ederek daha zengin bir deneyim elde edebilmektedirler. Turizm sektörü konaklama tesislerinden yiyecek-içecek işletmelerine, alışveriş merkezlerinden doğal kaynaklara, harabelere, anıtlara ve ören yerlerine kadar geniş bir yelpazede turistik ürünleri içermekte olup, talep cephesinde ise yerli ve yabancı turistler bulunmaktadır. Ancak, turizm arzını oluşturan doğal ve tarihi unsurların miktarının artması genellikle mümkün değildir veya oldukça zordur. Bu sebeple mevcut unsurların korunması ve henüz gün yüzüne çıkarılmamış olanların arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkarılması gereklidir. Bu aşamada arkeoloji biliminin çalışmaları turizm sektörünün arz kaynaklarını artırmada, mevcut kaynakların korunmasında ve zarar görmüş olanların restore edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Arkeoloji ve turizm çalışmalarının birlikte yürütülmesi turizmin sürdürülebilirliği açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda bu bölümde öncelikle arkeoloji ve arkeolojiyle ilişkili terimler, maddi kalıntılar, ören yerleri, müzeler, kültür varlıkları ve kültürel miras gibi kavramlar tanımlanmıştır. Daha sonra arkeolojinin amaçları, kapsamı ve önemi detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ardından bölümümüzün temel konusunu teşkil eden arkeoloji ve turizm ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Arkeoloji Bilimi ile İlgili Temel Kavramlar

Arkeoloji terimi, Antik Yunanca kökenli “arkhaios” (eski) ve “logos” (bilim) kelimelerinin birleşiminden türetilmiştir ve kabaca “Eskinin bilimi” olarak Türkçeleştirilebilir. Arkeoloji, eski kültür ve medeniyetleri günümüze ulaşabilmiş maddi kalıntıları inceleyerek bu geçmişini yeniden oluşturmaya çabalayan bir bilim dalıdır. Eski kültürlerle ait kalıntıların büyük bir kısmı toprak altında kaldığından bu kalıntıları ortaya çıkarabilmek için genellikle kazı yöntemi kullanılmaktadır. Bu yöntem arkeolojinin temel çalışma alanını oluşturmakta olup oldukça karmaşık bir süreç içermektedir. Bu nedenle arkeolojiyi kazı bilimi olarak tanımlamak mümkündür. Ancak arkeoloji sadece kazı yöntemiyle sınırlı değildir. Arkeologlar yazılı belgelerden, kültür varlığı olarak sınıflanan kalıntılardan yola çıkarak tarihsel verileri derleme ve artık var olmayan bir kültürü ortaya koyma çabasıdadır. Bu, arkeolojinin sadece somut kalıntıları açığa çıkarmakla kalmayıp aynı zamanda bu kalıntıları bağdaştırarak tarihi anlamada önemli bir rol oynadığı anlamına gelmektedir. Arkeologlar, disiplinleri içinde hem somut hem de soyut verileri birleştirerek geçmişi anlama sürecine katkı sağlamaktadır. Arkeoloji bilimi, belirli sayıdaki yazılı kaynaklarla sınırlı olan verilerin dışındaki boşlukları doldurmayı ve tarihi sağlam bir temele oturtmayı amaçlayan bir

disiplindir. Bu bilim dalı insanlığın eski çağlarda oluşturduğu maddesel kültür kalıntılarını inceleyerek geçmişini anlamlandırmayı amaçlar. Örneğin, insanlık tarihinin milyonlarca yıl devam etmiş olan yazısız dönemleri, arkeolojinin sunduğu veriler sayesinde aydınlatılmaktadır. Benzer şekilde Protohistorik ve Historik çağların karanlıkta kalmış noktaları da arkeoloji tarafından açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu bilim dalı tarihin derinliklerine inerek geçmişin izini sürme çabasında önemli bir rol oynamaktadır.

Genel olarak arkeoloji geçmiş yaşantı ve düşünce şekillerinin sistematik bir yaklaşımla aydınlatılması bilimidir. Arkeologlar tarih öncesinde yaşamış olan insanların kim oldukları, nasıl yaşadıkları, ne yedikleri ve yaşam biçimlerinin nasıl olduğu gibi sorulara yanıt bulmak amacıyla mimari, bireysel evler, sanat, günlük yaşam objeleri, atılan çöpler ve dönemin flora ile faunasına uygun yiyecek kalıntılarını bilimsel normlarda gerçekleştirdikleri kazılarla incelemektedir (Gamble, 2004; Orser, 1999). Orser'e göre günümüz arkeolojisinin dört temel vazgeçilmez özelliği, disiplinin evrimi ve gelişimi içinde belirginleşen şu unsurları içermektedir:

- Çok boyutludur. Aksi takdirde insanlık tek bir çömlek kırığından onu üreten medeniyete nasıl ulaşabilir? Mikro ölçekte çömlek üreten bir bireyin günlük yaşamını, oluşumunu ve çöküşünü nasıl anlayabiliriz? Arkeoloji bu tür çok katmanlı ve çok ölçekli bir yaklaşım gerektirir.
- Mutualistiktir. Tüm zamanlarda ve mekanlarda insan hayatının temel yapısı, insanlar arasında oluşan ve devam eden sosyal ilişkilerdir. Bu karmaşık ağı anlamının en iyi yolu, bir ağın içindeki tüm bileşenlerin birbiriyle nasıl ilişkilendiğini, programlandığını ve değiştiğini anlamaktır.
- Küresel bir perspektife sahiptir. Belirli bir yerde yapılan kazılar önemli olabilir ancak amacımız bu bilgileri daha geniş bir dünya perspektifine taşımaktır. Bilgi birikiminin fiziksel sınırlarını aşmak arkeolojik çalışmaların küresel bir bağlamda ele alınmasını gerektirir.
- Refleksiftir. Arkeolojik veriler sadece merak uyandırmak için değil, aynı zamanda günümüz insanları için önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu açıdan bakıldığında arkeolojik verilerin turizmi canlandırma potansiyeline sahip olduğu ve sadece geçmişi değil, aynı zamanda günümüz toplumları için anlam taşıdığı anlaşılmalıdır.

Arkeoloji, özellikle tarih öncesi dönemde yaşamış insanlara ve tarihsel sürecin öncesindeki geçmişi inceleyen bir bilim dalı olarak büyük önem taşımaktadır. "Tarih öncesi" terimi, yazılı tarihin başlangıcından önceki dönemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu dönemde yaşamış insanlardan

günümüze, çeşitli araçlar ve belgeler aracılığıyla elde edilen bilgiler, yaşam biçimlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Özdoğan'a göre (2016), arkeoloji; geçmişte yaşamış insan topluluklarının kültürel ve toplumsal özelliklerini, onlardan günümüze ulaşabilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim evrelerini inceleyerek yorumlama çabasında olan bir bilim dalıdır. Arkeoloji, aslında antropolojinin bir alt dalı olup, antropolojinin geçmiş zamanını inceleyen bir disiplindir. Kültürel antropologlar çağdaş toplumların deneyimlerini inceleyerek sonuçlara ulaşırken arkeologlar geçmiş toplumların bıraktığı maddi kalıntıları inceleyerek geçmişi anlamaya çalışırlar. Arkeoloji, geçmiş maddi kalıntılar üzerinden inceleyip yorumlamaktadır ve bu maddi kalıntılar, insanlar tarafından yapılan, kullanılan ve etkilenen her türlü nesneyi içermektedir. Maddi kalıntılar organik ve inorganik olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Organik kalıntılar arasında kemik ve tohum bulunurken, inorganik kalıntılar arasında seramik ve taş aletler gibi malzemeler bulunmaktadır. Bu şekilde maddi kalıntılar arkeologlar için geçmiş aydınlatan önemli veri kaynaklarıdır. İnsanın günlük hayatta kullandığı eşyalar ve yapı kalıntıları, arkeoloji aracılığıyla incelenerek geçmişin anlamını çözme çabalarına katkı sağlamaktadır (Gülbin ve Gülyaz, 2022).

Kültür varlıkları, höyükler, ören yerleri ve müzeler gibi mekanlarda gün yüzüne çıkarılan bilgi, geçmişin zengin bilgi dağarcığını oluşturmakta ve aynı zamanda uygarlığın evrim sürecinin somut kanıtlarını sunmaktadır. Bu mekanlar eğer toprak altında kalırlarsa, adeta ölü bir arşiv gibi konumlanır ve ancak bilim insanları ile arkeologların özverili çalışmalarıyla kullanılabilir bilgiye dönüşebilirler (Başgelen ve Özdoğan, 2009). Bu çalışmaların en önemlilerinden biri arkeolojik kazılardır. Arkeolojik kazılar, geçmiş dönemlerden günümüze kadar korunmuş olan arkeolojik tabakalara müdahaleyi ifade etmektedir. Özellikle yazı öncesi dönemi anlamak için yapılan arkeolojik kazılar uzak geçmişimizi aydınlatma amacını taşımaktadır. Bu sayede elde edilen maddi kalıntılardan yola çıkarak insanı anlama ve anlatma çabası ortaya konulmaktadır (Gülbin ve Gülyaz, 2022). Arkeolojik kazı çalışmaları arkeologlar başta olmak üzere çeşitli disiplinlerden uzmanların (koruma onarım uzmanları, arkeometristler, jeologlar, biyologlar, fizikçiler, kimyacılar, sanat tarihçileri, mimarlar, haritacılar, epigraflar vb.) ortaklaşa yürüttüğü çalışmalardır. Bu uzmanlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalar, ele geçen buluntuların değerlendirilmesinin yanı sıra, elde edilen bilgilerin bilimsel nitelikte yayınlanmasıyla tarih açısından da önem kazanmaktadır (Yılmaz ve Şener, 2019). Bu nedenle arkeolojik alanlarda ele geçen buluntular, arkeologlar ve koruma onarım uzmanları için toprak altından çıktığı andan itibaren önemli belgeler olarak kabul edilmektedir. Elde edilen eserlerin

doğru bir şekilde belgelenmesi ve değerlendirilmesi, yani koruma ve onarım uygulamaları, ortak kültürel geçmişimizi gelecek nesillere aktarma açısından büyük öneme sahiptir (Gülbin ve Gülyaz, 2022). Bilimsel kazılar sonucu ortaya çıkan ören yerleri veya kazılarda elde edilen buluntular, koruma altına alındığı müzeler aracılığıyla sergilenmektedir. Bu süreç kültür varlıkları ve kültürel miras kavramlarının tanımlanmasıyla yakından ilişkilidir. Aşağıda bu kavramların ayrıntılı açıklamasına yer verilmiştir.

1.1. Sitler

Sit, “tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarih hadiselerinin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır.” (2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu). Bu tanım, siteleri sadece fiziksel kalıntılar olarak değil, aynı zamanda bu alanların taşıdığı evrensel değerleri ve kültürel zenginlikleri vurgulayarak kapsamlı bir anlamda ele almaktadır. Türkiye genelinde 2022 yılı sonu itibariyle toplam 23.632 sit alanı bulunmaktadır. Bu alanlar arasında öne çıkan kategoriler şunlardır; arkeolojik sit alanı: 22.898 adet, kentsel sit alanı: 355 adet, tarihi sit alanı: 223 adet, kentsel arkeolojik sit alanı: 35 adettir. Ayrıca, karma sit alanları başlığı altında çeşitli kombinasyonlara sahip 121 adet sit alanı bulunmaktadır. Toplamda, bu sit alanları Türkiye’nin zengin kültürel mirasını ve tarihî dokusunu koruma amacı taşımaktadır. Bu çeşitlilik, ülkenin geçmişine ve kültürel çeşitliliğine verilen önemin bir göstergesidir.

1.2. Ören Yerleri

Ören yerleri, geçmişte yaşamış bir uygarlığın tarihi kalıntılarının keşfiyle ortaya çıkan ve rekreasyon alanları olarak tanımlanabilir. Bu alanlar, arkeolojik değer taşıyan eski uygarlıkların izlerini barındırdığı için büyük önem arz etmektedir. Ören yerlerinin bulunduğu coğrafyada geçmişte yaşamış insanların yaşam tarzını, aile yapısını, kültürünü, sanatsal yapısını ve uygarlığın gelişme aşamalarını yansıtan mekanlar olduğuna inanılmaktadır. Kazılar yoluyla ortaya çıkarılan geçmişteki tarihi kentsel oluşumların kalıntıları, bu ören yerlerinde açık bir biçimde sergilenmektedir.

1.3. Anıtlar

UNESCO’nun Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Anlaşması’nda, anıtlar şu şekilde tanımlanmaktadır: “Anıtlar, mimari eserler, anıtsal heykeller, resimler, doğası arkeolojik unsurlar veya yapılar, yazıtlar, mağara konutları gibi özelliklerin birleşimi olan olağanüstü evrensel değere sahip bir dizi

özelliğe sahip olan yapılar” olarak adlandırılmaktadır. Anıtlar tarihsel, sanatsal ve bilimsel açıdan sıra dışı değere sahip mimari eserler, resimler, arkeolojik öğeler, yapılar ve yazıtları içermektedir. Bu eserlerin yerleri, mevcut durumları, işlevleri ve ziyaretçi yoğunlukları gibi özellikleri, 2863 sayılı kanunun taşınmaz kültür varlıkları tanımına giren kaya anıtları veya mezar anıtları gibi, bakanlıkça belirlenir, tespit edilir ve takip edilmektedir.

1.4. Müze

Müze terimi, Yunan Mitolojisi’nde güzel sanatlar ve tiyatro için ilham kaynağı olan Mousalar’ın annesi Mnemosyne’nin adından türemiştir (Edson ve Dean, 1996). Müze, genel hatlarıyla kültürel ve bilimsel önem taşıyan nesnelere koleksiyonlarından oluşan bir kurumdur. Bu kurum bu koleksiyonları koruma, inceleme, eğitim ve değerlendirme amacıyla sürekli olarak faaliyet gösterir. Müzeler, kültürel değeri bulunan eserleri çeşitli yöntemlerle koruyan, inceleyen ve değerlendiren kuruluşlardır. Ayrıca, bu eserleri teşhir ederek estetik zevki artırmayı, sürekli olarak geliştirmeyi ve eğitime katkıda bulunmayı amaçlar. Müzeler, kamunun çıkarları için yönetilen kuruluşlar olarak tanımlanır ve kültürel mirasın korunması ile toplumun eğitimi konusunda önemli bir rol oynamaktadırlar (Koyuncu, 2018). Müze sadece geçmişin sergilenmesi değil aynı zamanda gelecek nesillere aktarılacak bir mirasın korunması ve toplumun kültürel eğitimine katkıda bulunma amacıyla bir araç olarak görülebilir. Yani müzeler sadece nesnelere sergileyen yerler değil, aynı zamanda bilgi, anlam ve estetik deneyim sunan önemli kültürel kurumlardır.

1.5. Kültür Varlıkları

Kültür varlıkları, insanlar veya belirli bir toplum tarafından yaratılan, bilimsel ve kültürel açıdan özgün değere sahip olan taşınır ve taşınmaz eserlerdir. Bu kapsamda, 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Türkiye’de kültür varlıklarının korunması ve değerinin sürdürülmesi amacıyla hayata geçirilmiştir. Kanun, 21 Temmuz 1983 tarihinde kabul edilmiş ve 18113 sayılı resmî gazetede yayımlanmıştır. Bu hukuki düzenleme kültür varlıklarını, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait olan; bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili her türlü taşınır ve taşınmaz varlıkları kapsayan bir tanımla ele almaktadır. Bu varlıklar, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan her türlü eseri içermektedir. Arkeolojik kalıntılar, antik yapılar, sanat eserleri, dini objeler gibi geniş bir yelpazede kültür varlıkları bu kapsamda değerlendirilmektedir. Kanun, kültür varlıklarının korunması, restorasyonu ve kamuya açık alanlarda sergilenmesi için gerekli tedbirleri içermekte, bu

sayede geçmişin izleri günümüzdeki ve gelecek nesiller için korunmaktadır. (Külcü, 2015).

1.6. Kültürel Miras

1972 UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşmesi'nde kabul edilen kültürel miras tanımı “tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değerdeki mimari eserler, heykel ve resim alanındaki şaheserler, arkeolojik nitelikte eleman veya yapılar, kitabeler, mağaralar ve eleman birleşimleri, yapı topluluklarının mimarileri, uyumlulukları veya arazi üzerindeki yerleri nedeniyle tarih, sanat veya bilim açısından istisnai evrensel değere sahip ayrı veya birleşik yapı toplulukları, sitler, tarihsel, estetik, etnolojik veya antropolojik bakımlardan istisnai evrensel değeri olan insan ürünü eserler veya doğa ve insanın ortak eserleri ve arkeolojik siteleri kapsayan alanlar” olarak tanımlanmıştır (Armağan, 2022).

2. Arkeoloji Bilimine İlişkin Diğer Tanımlar ve Önemi

Arkeoloji, insanlık tarihini anlamak, kültürel mirası korumak ve geçmiş medeniyetleri incelemek amacıyla bilimsel yöntemleri kullanan disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Arkeologlar kazılar, yüzey araştırmaları, laboratuvar analizleri ve diğer araştırma yöntemleri ile elde ettikleri buluntuları değerlendirerek geçmişe ışık tutmaktadırlar. İşte arkeoloji bilimine ilişkin bazı temel tanımlar ve önemli kavramlar şunlardır:

- **Arkeolog:** Arkeologlar, arkeoloji bilimini uygulayan profesyonellerdir. Kazılar yaparlar, araştırmalar gerçekleştirirler ve elde ettikleri buluntuları analiz ederek tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar olan insanlık tarihini anlamaya çalışmaktadırlar.
- **Kazı:** Arkeolojide, yer altındaki kalıntıları açığa çıkarmak ve incelemek amacıyla yapılan sistemli kazılara “kazı” denir. Bu, arkeologların geçmiş medeniyetlerin izlerini ortaya çıkarmalarını sağlamaktadır.
- **Kültürel Katman:** Arkeolojik kazılarda ortaya çıkan toprak tabakalarına “kültürel katmanlar” denir. Her katman, belirli bir döneme veya medeniyete ait kalıntılar içerir. Bu katmanlar, zaman içindeki değişimi ve evrimi göstermektedir.
- **Kalıntı:** Arkeolojik kazılarda bulunan eski nesnelere veya yapı kalıntısına “kalıntı” denir. Bu, arkeologlara geçmiş kültürlerin yaşam tarzları, teknolojik gelişmeleri ve sanat eserleri hakkında bilgi sağlamaktadır.

- **Tarihlendirme Yöntemleri:** Arkeologlar, kazı alanlarından elde ettikleri kalıntıları tarihlendirmek için çeşitli yöntemleri kullanırlar. Karbon tarihlendirme, seramik analizi ve dendrokronoloji gibi yöntemler, buluntuların yaşını belirlemede önemli rol oynamaktadır.
- **Kültürel Antropoloji:** Arkeoloji, kültürel antropoloji ile yakından ilişkilidir. Kültürel antropoloji insan topluluklarının sosyal yapılarını, geleneklerini ve kültürlerini anlamaya odaklanır. Arkeoloji, bu anlayışı geçmiş medeniyetlere uygulamaktadır.
- **Tarih Öncesi:** Arkeologlar, yazının bulunmadığı dönemlere “tarih öncesi” adını verirler. Bu dönemlerde arkeoloji bilimi taş aletler, seramikler ve diğer arkeolojik buluntular aracılığıyla insanların yaşam tarzlarını ve gelişimini anlamaya çalışmaktadır.

Arkeolojinin önemi insanlık tarihini anlama, kültürel mirası koruma, sosyal evrimi inceleme ve kültürel çeşitliliği anlama gibi alanlarda ortaya çıkar. Bu bilim dalı, geçmişin izlerini takip ederek günümüz insanlarına köklerini, kültürlerini ve toplumlarını daha iyi anlama fırsatı sunar.

3. Arkeolojinin Kapsamı, Amacı ve Önemi

Arkeoloji, insanlık tarihini anlama ve kültürel mirası koruma amacı güden disiplinlerarası bir bilim dalıdır. Bu disiplin tarih öncesi dönemlerden itibaren insanların yaşamlarını, kültürlerini ve teknolojik gelişmelerini anlamak için çeşitli araştırma yöntemlerini kullanmaktadır. Arkeologlar kazılar, yüzey araştırmaları, laboratuvar analizleri ve diğer bilimsel tekniklerle elde ettikleri bulguları değerlendirirler (Özbilen, 2020).

Arkeolojinin kapsamı antik uygarlıklardan başlayarak Orta Çağ ve Yeni Çağ'a kadar uzanmaktadır. Bu uzantı antik Mısır, Yunan, Roma gibi büyük uygarlıkları Ortaçağ'da kurulmuş şehirleri ve ticaret yollarını içermektedir. Ayrıca arkeologlar yerel toplulukların günlük yaşamlarını şekillendiren sosyal, ekonomik ve politik yapıları anlamak için çeşitli dönemlere odaklanmaktadır.

Arkeolojinin temel amacı yazılı kaynaklar kısıtlı veya eksik olduğunda, insanlığın geçmişini yeniden oluşturmaktır. Arkeologlar taş araçlardan seramiklere eski yapı kalıntılarında insan ve hayvan fosillerine kadar geniş bir materyal kültürünü inceleyerek geçmişin izlerini takip etmektedirler. Bu durum tarih bilimine benzersiz bir katkı sağlamaktadır. Kültürel mirası koruma ve restorasyon arkeolojinin diğer önemli bir amacını oluşturmaktadır. Arkeologlar kazı sırasında ortaya çıkan eserleri ve yapı kalıntılarını koruma altına alarak bu mirasın gelecek nesillere aktarılmasını sağlarlar. Bu da tarihî

binaların, tapınakların, anıtların ve diğer önemli alanların korunması ve gelecek kuşaklara miras bırakılması anlamına gelmektedir.

Arkeolojinin önemi sadece kültürel kimliği güçlendirmekle sınırlı değildir; aynı zamanda arkeolojik buluntular, müzeler ve eğitim kurumları aracılığıyla geniş kitlelere ulaşarak toplumların tarihleriyle bağ kurmalarına imkân tanımaktadır. Bu durum genç nesillerin geçmişlerini anlamalarına ve takdir etmelerine katkıda bulunmaktadır. Turizm ve ekonomik kalkınma açısından, arkeolojik sitlerin turist çekme potansiyeli büyük önem taşımaktadır. Ancak, bu turizmin sürdürülebilir olması ve arkeolojik alanlara zarar vermemesi için dikkatli planlama ve etkili yönetim gereklidir. Bu yaklaşım, turizmin ekonomik getirilerinden maksimum düzeyde faydalanırken aynı zamanda kültürel mirası koruma çabalarını sürdürmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç olarak arkeoloji insanlığın ortak geçmişini anlamak, kültürel mirası korumak ve gelecek nesillere aktarmak için kapsamlı bir disiplindir. Bilimsel yöntemlerle desteklenen bu çalışmalar tarihi, kültürel ve sosyal bilimlere önemli katkılarda bulunmaktadır.

4. Turizmin Arkeolojik Alanlara Etkileri

Turizmin arkeolojik alanlara etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar doğurabilir. Arkeolojik alanlarda turizmin etkilerini anlamak ve sürdürülebilir bir yönetim sağlamak kültürel mirasın korunması açısından önemli bir konudur.

Turizmin arkeolojik alanlara olumlu etkilerinden biri, kültürel bilinç ve anlayışın artmasıdır. Turistler arkeolojik alanları ziyaret ederek geçmiş medeniyetlere dair daha derinlemesine bir anlayış geliştirebilirler. Bu ziyaretler tarih ve arkeoloji konularında geniş bir kitleye ulaşma fırsatı sunmaktadır. Ayrıca turizmin ekonomik katkısı arkeolojik alanların sürdürülebilir korunması için önemlidir. Turistlerin harcamaları yerel ekonomiyi canlandırabilir ve bu gelir arkeolojik alanların bakımı, korunması ve restorasyonu için finansman kaynağı olabilmektedir. Bu da kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamaktadır. Ancak turizmin olumsuz etkileri de göz ardı edilemez. Yoğun turist akımı arkeolojik alanlarda fiziksel zarara neden olabilir. Ziyaretçilerin yapıları, mozaikleri ve diğer kalıntıları dokunma veya zarar verme riski taşıyabilir. Bu nedenle ziyaretçi kontrolü ve sürdürülebilir ziyaretçi yönetimi stratejileri benimsenmelidir. Kültürel kirlilik ve değişim, turistlerin yoğun olarak ziyaret ettiği bölgelerde ortaya çıkabilir. Yerel hal turistik taleplere uyum sağlamak amacıyla geleneksel yaşam tarzlarından uzaklaşabilir. Bu durum kültürel çeşitliliğin kaybına ve yerel kültürlerin sulandırılmasına neden olabilir. Bu olumsuz etkilerle başa

çıkabilmek adına yönetim stratejileri geliştirilmelidir. Ziyaretçi kontrolü, eğitim ve bilinçlendirme programları, sürdürülebilir turizm politikaları ve koruma projeleri, turizmin olumlu etkilerini artırırken olumsuz etkilerini minimize etmeye yardımcı olabilir.

Sonuç olarak turizmin arkeolojik alanlara etkileri üzerine düşünmek, kültürel mirasın sürdürülebilir bir şekilde korunmasını sağlamak ve turistlerin bu alanları olumlu bir deneyimle deneyimlemelerini sağlamak adına kritik bir öneme sahiptir. Bu dengeyi sağlamak hem kültürel zenginliği korumak hem de turizmden gelen faydaları maksimize etmek için önemlidir.

5. Arkeoloji ve Turizm İlişkisi

Dünya Turizm Örgütü'ne göre turizm, “Kendi olağan çevresinin dışında bir yere, belirlenmiş bir süreden daha az kalmamak üzere gidilen ve ana amacı ziyaret ettiği yerde para kazanılan bir faaliyet denemesi dışında seyahat etmek olan kişilerin faaliyetleridir” (Oktayer vd., 2007). Bu döngünün işleyişine katkıda bulunan birçok mal ve hizmetin kullanılmasının zorunlu olması turizm sektörünün farklı bilim dallarıyla karşılıklı etkileşim içinde olmasını gerektirir. Turizm faaliyetleri sosyoloji, tarih, arkeoloji, hukuk, iktisat, işletme ve siyaset gibi çok sayıda disiplini içeren geniş bir alanı kapsamaktadır. Tarihsel süreç içinde gerçekleşen çeşitli olaylar ve bu olaylara bağlı olarak ortaya çıkan maddi ve manevi varlıklar günümüzde geniş bir ilgi kitlesi tarafından merakla karşılanmaktadır. Sanat tarihi veya mimari açıdan önem arz eden yapılar çeşitli yapılar, arkeolojik eserler ve günlük yaşamda kullanılan önemli unsurlar, turizm sektörü tarafından değerlendirilen tarihi zenginlikler arasında yer alabilmektedir. Dünyanın farklı bölgelerinde, yerleşim tarihini Neolitik döneme kadar izleyebilen birçok tarihi cazibe merkezi bulunmaktadır. Geçmişe duyulan özlem veya merak tarihi önemi veya çekiciliği işselleştiren kaynakları turistik ürünler olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır (Akova, 2018).

Tarihi izler geçmiş toplulukların yaşam tarzlarını, inançlarını, mekân kullanımlarını ve gelişmişlik düzeylerini belgeleyen önemli kalıntılardır. Bu izler arasında öne çıkanlar sanat tarihi ve mimarinin yanı sıra arkeolojik kalıntılar ile günlük yaşamda kilit rol oynayan unsurlardır. Arkeolojik sit alanları ve tarihî olayların merkezi konumdaki bölgeler, geçmişin derin izlerini taşıyan kritik alanlardır (Emekli, 2013). Arkeoloji geçmişi ve kültürü gün yüzüne çıkaran kavramların anlaşılmasına katkı sağlayarak, günümüz insanına aydınlatıcı bilgiler sunan çok disiplinli bir bilim dalıdır. Bu bağlamda elde ettiği bulguları değerlendirirken arkeoloji, birçok farklı bilim dalına önemli katkılarda bulunmaktadır (Negiz, 2017).

Tarihi çekicilikler kendine özgü ve çeşitli özelliklere sahip birçok unsuru içermektedir. Bu bağlamda arkeolojik siteler, fiziksel yapılarına dayalı bir ayırmada değerlendirildiğinde; insanlar tarafından inşa edilmemiş anıtlar veya diğer yapıları içermektedir. Arkeolojik turizmin kültür turizmi olabilmesi için bu kalıntılar hakkında kültürlerle ilgili bilgi sahibi olmak önemlidir (Doğaner, 2013). Arkeolojik eserler çeşitli medeniyetlerden günümüze kalan önemli izler olarak değerlendirilir. Antik kent, kale, sur, tiyatro, hamam, su kemeri, nekropol, akropol, mabed, tapınak, kilise, sarnıç gibi yeraltı arkeoloji eserleri, bu kapsamda örnek olarak gösterilebilir (Emekli, 2013). Görülmektedir ki turizm, arkeoloji gibi bir bilim dalıyla sıkı bir ilişki içerisinde. Ayrıca bir şehrin turizm ve kalkınma ilişkisini destekleyen unsurlardan biri, şehrin zengin kültürel mirasıdır. Turizme konu olabilecek birçok değer, arkeoloji biliminin konu alanlarına dahil edilen kültürel turizm ürünleri olarak sınıflandırılmaktadır (Negiz, 2017).

Modern insanın ait olduğu medeniyetin ötesinde belirli bir bölgede yaşamış insanların kimlikleri, yaşam tarzları, beslenme alışkanlıkları, yaşam alanları ve mimarisi, sanatı, günlük yaşam materyalleri, inançları, çöpleri, dönemin flora ve faunasına ait yiyecek kalıntıları gibi unsurlar kültürel mirası oluşturmaktadır (Poulios, 2014; Gullino vd., 2015). Arkeoloji tüm bu bileşenleri somut bilimsel normlarda ortaya çıkarmakla görevlidir (Gamble, 2004; Orser, 1996). Ortaya çıkan veriler turizmi temel oluşturan çekiciliği belirginleştirerek seyahatle şekillenen kültür faaliyetlerine yol açar (Graburn, 1989; Robinson, 1979; Smith, 1981). Bu çekicilik dil, yönetim anlayışı, ekonomi, din, yaşam tarzı gibi kültürel unsurların farklı bölgelerde değişiklik göstermesinden kaynaklanan toplumların mekânsal çeşitliliğinden türemektedir (Arı, 2005). Kültürel miras turizmi bir ülke veya bölgedeki insanların gelenekleri, el sanatları, sanatı, mimarisi, inançları ve tarihi geçmişlerine odaklanan bir turizm türüdür (Thomas ve Langlitz, 2019). Kültürel miras sadece bugün için değil, gelecek nesillere aktarılması istenen, toplumun sahip olduğu geçmiş gelenekleri ve tarihle bağlantısı olan nesnelere, yerlere veya uygulamaları içermektedir. Sürdürülebilir kültürel mirasın korunması için hafıza ve kimliğin yaşatılması büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda müzeler kültür varlıklarının ve kültürel mirasın anlaşılmasında vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Geleneksel anlamda müzelerin temel görevi, sanat eserlerini bir araya getirmek, korumak ve incelemek olarak kabul edilmiştir. Ancak müze kavramının evrimiyle birlikte müzeler daha çok insan odaklı bir merkezde konumlanmış eğitim, eğlence ve iletişim alanlarına odaklanarak izleyicileri müze işlev ve süreçlerine katılmaya teşvik etmiştir.

Kültürel miras geçmişin günümüzdeki etkili varlığı olarak değerlendirilir ve bireyler ile toplumların mevcut eğilimlerini ve gelecek vizyonlarını şekillendirmede kilit bir rol oynamaktadır (Basu ve Modest, 2015). Farkındalık kültürel mirasın korunması ve toplumun sürdürülebilir gelişimi için temel bir kavramdır. Müzeler ise müze uzmanları aracılığıyla her yaş grubundan insanlarla etkileşimde bulunarak toplulukların farkındalık düzeyini artıran önemli alanlardır. Müzeler içerdikleri koleksiyonlar, çevreleri, yerel ve ulusal kültür çalışmalarını kapsayan geleneksel bilgi sistemleri ile yeni medya materyallerini içeren önemli bilgi depoları ve kaynaklarıdır. Koleksiyonlarına ek olarak müzeler bölgesel maddi ve manevi mirası benimseyen, günümüzü ve geleceği kapsayan toplumun genelini içeren kurumlardır (Batuhan, 2023). Akademik bir bakış açısıyla ifade edildiğinde, kültürel mirasın bu şekilde korunması ve yayılması, toplumun kolektif hafızasının sürdürülebilirliğini destekler ve kültürel zenginliği gelecek nesillere aktarmaktadır.

Müze kavramı köken olarak “ilham perilerinin tapınağı” anlamına gelen “museion” kelimesinden türemiştir. Müzeler, uygarlık tarihine ait çeşitli nesnelere bilimsel standartlar altında sergileyerek, halkın estetik zevkini zenginleştiren, kültürel birikimini artıran, araştırmacılara çalışmalarını kolaylaştıran ve tarihi verileri gelecek nesillere aktaran önemli mekanlardır (Yücel, 2006). Müzeler, bünyelerinde barındırdıkları koleksiyonlara göre arkeoloji müzeleri, sanat müzeleri, etnografya müzeleri, bilim müzeleri, askeri müzeler gibi çeşitli kategorilere ayrılmaktadır. Bu bağlamda arkeoloji ve turizm arasındaki ilişki, entegre bir yapı oluşturarak önem kazanmaktadır. Arkeoloji müzeleri, arkeolojik kazılarda ortaya çıkan tarihi eserleri koruyan ve sergileyen özel mekanlar olarak öne çıkmaktadır. Turistik açıdan değerlendirildiğinde arkeoloji müzeleri, ilgili bölgenin zengin geçmişine ve kültürüne ait fiziksel belgeleri sergileyerek, tek başına bir turistik ürün konumunda yer almaktadır. Ayrıca, her yıl kültürel amaçlı seyahat eden turistlerin ziyareti, ekonomik açıdan da sektöre önemli katkılar sağlamaktadır (Sürtücü vd., 2017). Bu şekilde müzeler sadece geçmişin izlerini korumakla kalmayıp aynı zamanda turizm açısından da önemli birer destinasyon haline gelmişlerdir. Arkeoloji müzeleri, turistlere sadece tarihî kalıntıları değil aynı zamanda o dönemin kültürünü, sanatını ve yaşam tarzını anlama fırsatı sunar. Bu, ziyaretçilere tarihi bir deneyim yaşatmanın ötesinde, o dönemin atmosferini anlamalarına ve içselleştirmelerine olanak tanır. Ayrıca, bu müzelerin ziyaretçi profili genellikle kültür ve tarih meraklılarından oluştuğu için, bu ziyaretler turistlerin bilgi düzeylerini artırarak daha anlamlı bir turistik deneyim yaşamalarını sağlar. Bu durum turistik destinasyonlar için sürdürülebilir turizm uygulamalarına da katkıda bulunabilir.

Sonuç

İnsanoğlunun tarih ve geçmişe duyduğu ilgi, arkeoloji bilimini ortaya çıkaran temel etmenlerden biridir. Arkeoloji, geçmiş yaşamı maddi kalıntılar aracılığıyla inceleyen ve bilimsel yöntemleri kullanarak tarihsel sorulara yanıt arayan bir disiplindir. Bu süreçte arkeoloji bilimi, kazılarda ortaya çıkan buluntuları değerlendirerek ve yorumlayarak geçmişle ilgili sorulara ışık tutma amacını güder. Bu buluntular genellikle arkeolojik kazılarda ele geçer ve değerlendirildiğinde zengin bir bilgi kaynağı oluşturur. Arkeolojik alanlar, ören yerleri ve sergilenen eserler, sadece bilimsel birer keşif alanı olmanın ötesinde, turistik çekicilikler olarak da önem kazanmıştır. Bu alanlar, kültür turizmine ilgi duyan turistler için büyük bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Turistler arkeolojik değerlere olan ilgileri doğrultusunda seyahat planlarını oluşturarak turizm sektörüne önemli bir canlılık kazandırmaktadır.

Arkeolojik alanların turizmle etkileşimi kültür turizminin gelişimine önemli katkılar sağlamaktadır. Turizm sektörü bu artan taleplere cevap vererek büyümekte ve ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda arkeolojik alanlar kültürel mirasın korunması açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak, bu önemli varlıkların korunması, artan turist ilgisi ile birlikte daha da kritik hale gelmiştir. Arkeoloji ve turizm ilişkisi çerçevesinde sürdürülebilir turizmin sağlanması adına çeşitli çözüm önerileri ortaya konmuştur. Bu öneriler arasında, arkeolojik kazı yapılan ören yerlerinin ve miras alanlarının fiziksel ve sosyal taşıma kapasitelerinin dikkate alınması önemli bir strateji olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, farklı tarihi dönemlere ve eserlere odaklanarak ziyaretçi sayısının artırılması, turizmin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Devlet kurumları, ev sahibi kurumlar ve uluslararası iş birlikleri, arkeolojik alanların ve kültürel turizm ürünlerinin geliştirilmesi, korunması ve tanıtılması için stratejik adımlar atmaktadır. Bu çabalar, sadece turistik taleplere cevap vermekle kalmayacak aynı zamanda kültürel değerlerin sürdürülebilirliğini de sağlayacaktır.

Turizmin sürdürülebilirliği açısından etkili bir strateji olarak, turistlerin ören yerleri ve kazı alanları ziyaretlerinde o yerin arkeologları ile buluşturulması önem arz etmektedir. Bu şekilde turistlere doğrudan sorular sorma ve uzman kişilerden bilgi alma imkânı sağlayarak turizmin daha anlamlı ve etkileşimli bir deneyim haline gelmesine katkıda bulunmaktadır. Özellikle seyahat acentelerinin bu tür etkileşimleri tur programlarına entegre etmeleri, turistlerin tarihle iç içe geçmelerini sağlayarak büyük bir cazibe oluşturacaktır. Arkeoloji ve turizm arasındaki bu etkileşim, tarih ve kültürle ilgilenenler için önemli bir zenginlik sunmaktadır. Ancak bu ilişkinin sürdürülebilirliği için dikkatli bir planlama ve yönetim gereklidir.

Kaynakça

- Akova, İsmet (2018). Turizm coğrafyası. M. Doğan & Ö. Sertkaya Doğan (Ed.), Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya içinde (s.381-428). Ankara: Pegem Akademi.
- Arı, Y. (2005). Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13 (1): 311-340.
- Armağan, D. (2022). Kültürel Mirasın Korunması Bağlamında Türkiye ve İtalya'daki Kolluğun Görev ve Yetkileri. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Batuhan, T. (2023). Kültürel Miras ve Müze İlişkisi: Mardin Müzesi. *Edebiyat Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 70, 85-91. <https://doi.org/10.5152/AUJFL.2023.22014>
- Doğaner, Suna (1998). Türkiye Ulaşım Sistemleri Turizm ve Çevre İlişkileri. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, 6, 1-25
- Erdogan, H. A. (2020). Arkeolojik Kültür Varlıkları Turizmi Arkeoturizm Planlamasında Arkeolog Etkisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(43), 343-351.
- Gamble, C. (2004). *Archaeology: The Basics*. Routledge, New York.
- Graburn, N. H. H., (1989). Tourism: The Sacred Journey, Hosts and Guests: The Anthropology of Tourism, Ed. V. L. Smith (pp. 21-36). 2nd edition, PA: University of Pennsylvania
- Gullino, P., Beccaro, G. ve Larcher, F. (2015). "Assessing and Monitoring the Sustainability on Rural Heritage Sites", Sustainability, sayı: 7, s. 14186-14210
- Koyuncu Okca, A. (2014) Geleneksel Dokumalarda Koruma ve Onarım Prensipleri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Külçü, Ö. T. (2015). Kültürel Miras Kavramının Eğitim Açısından Önemi. *Akademik Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 27-32.
- Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, (2863 Sayılı). RG. 23.07.1983 No. 18113.
- Negiz, N. (2017). Kent-Turizm-Kalkınma İlişkinine Arkeoloji Ekseninden Bakmak: Yalvaç Pisidia Antiokheiası Üzerinden Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 153-164.
- Oktayer, N., Susam N., Çak M., (2007) Türkiye'de Turizm Ekonomisi, İstanbul Ticaret Odası, - Yayın No: 2007, 96-69, İstanbul
- Orser, C. (1999). *Towards a Modern-World Archaeology*. Routledge, USA and Canada.

- Özbişen, S. (2020). Arkeoloji; Geçmiş, Zaman ve Kuram. *OANNES - Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*.
- Poulios, I. (2014). Discussing Strategy in Heritage Conservation: Living Heritage Approach as an Example of Strategic Innovation, *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 4 (1): 16-34.
- Robinson, H. A. (1973). *Geography of Tourism*, Harlow, Longman
- Sürücü Özlem, Ak Serkan, Kılıç Gonca (2017). Arkeoloji Müzelerinin Turizm Açısından Önemi: Sinop Örneği. *The Journal of Turk-Islam World Social Studies*, 4(15), 327-339. Doi: 10.16989/TIDSAD.1418 (Yayın No: 3918949)
- Thomas, B., Langlitz, M. (2019). Archaeotourism, Archaeological Site Preservation, and Local Communities. Feasible Management of Archaeological Heritage Sites Open to Tourism. Eds.: D. Comer, A. Willems (pp. 69–78). Cham: Springer.
- Smith, L. (1981). “Comment on Tourism as an Anthropological Subject by Dennison Nash”, *Current Anthropology*, 22 (5): 461-481.
- Usta, Ö. (2014). *Turizm: Genel ve Yapısal Yaklaşım* (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yücel, D. (2006). Türkiye’de Müzeler ve Müzecilik. *Hürriyet Gösteri Dergisi*.